

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ У СВІТЛІ НАБУТТЯ НЕЮ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

JUDICIAL REFORM IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ITS ACQUISITION OF MEMBERSHIP IN THE EUROPEAN UNION

**Мартинюк О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса**

**Парійчук К.О., студентка магістратури
Донецький національний університет імені Василя Стуса**

Стаття присвячена проведенню судової реформи в Україні у світлі набуття нашою державою членства у Європейському Союзі. Зауважується, що Україна з часу здобуття незалежності у 1991 році постійно перебуває в стані судової реформи, а з 2014 року, після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, в активній фазі євроінтеграції з метою членства в Європейському Союзі.

Автори наголошують, що реформування правової основи функціонування судової системи України в умовах набуття членства в Європейському Союзі є базою судової реформи. Поряд з тим, ефективність практичного втілення відповідних законодавчих змін із врахуванням досвіду держав-членів Європейського Союзу є дороговказом для корегування судової реформи з метою внесення подальших змін до чинного законодавства України, його осмисленого та дієвого застосування.

Звертається увага, що на інтенсивність проведення реформи впливають зміна політичних еліт, акт збройної агресії російської федерації проти України, пандемія, а також події, пов'язані з корупційними діяннями, навколо очільників вищих судових органів. Поряд із цим однією з проблем завершення судової реформи є низький рівень довіри суспільства в Україні до судової гілки влади. Стратегія реформування суду, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки передбачала, по-перше, невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні; по-друге, проведення системних законодавчих змін – від прийняття нової Конституції України (конституційних змін) до ухвалення законів, що стосуються суду, судочинства та інших суміжних правових інститутів.

У статті зазначається, що досвід зарубіжних країн показує, що способами проведення судової реформи мають бути: прийняття нового законодавства, широка участь громадськості у добірї суддів, ефективне управління інформаційними потоками щодо діяльності судів та органів суддівського врядування, вивчення суспільної думки тощо. Разом із цим практика судових реформ в окремих державах Європейського Союзу демонструє, що вони не позбавлені істотних проблем, які виникають у разі посягання держави на незалежність судової гілки влади.

Ключові слова: судова влада, євроінтеграція, Європейський Союз, реформа правосуддя, правова держава, ліберальні демократичні ідеї, свобода, міжнародний досвід.

The article is devoted to judicial reform in Ukraine in the context of our country's accession to the European Union. It is noted that since gaining independence in 1991, Ukraine has been permanently in a state of judicial reform, and since 2014, after signing the Association Agreement with the European Union, in an active phase of European integration with the aim of membership in the European Union.

The authors emphasize that the reform of the legal basis of the functioning of the judicial system of Ukraine in the conditions of the acquisition of membership in the European Union is the basis of judicial reform. At the same time, the effectiveness of the practical implementation of the relevant legislative changes, taking into account the experience of the member states of the European Union, is a guide for correcting the judicial reform with the aim of making further changes to the current legislation of Ukraine, its meaningful and effective application.

Attention is drawn to the fact that the intensity of the reform is affected by the change of political elites, the act of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the pandemic, as well as events related to corruption around the heads of higher judicial bodies. Along with this, one of the problems of completing the judicial reform is the low level of public trust in Ukraine in the judicial branch of government. The strategy of reforming the judiciary, judiciary and related legal institutions for 2015–2020 envisaged, firstly, an urgent update of the legislation aimed at restoring trust in the judiciary in Ukraine; secondly, carrying out systemic legislative changes – from the adoption of the new Constitution of Ukraine (constitutional changes) to the adoption of laws related to the judiciary, judiciary and other related legal institutions.

The article states that the experience of foreign countries shows that the following methods of judicial reform should be adoption of new legislation, broad public participation in the selection of judges, effective management of information flows regarding the activities of courts and judicial governance bodies, study of public opinion, etc. At the same time, the practice of judicial reforms in individual states of the European Union demonstrates that they are not without significant problems that arise in the event of state encroachment on the independence of the judicial branch of government.

Key words: judiciary, European integration, European Union, justice reform, rule of law, liberal democratic ideas, freedom, international experience.

Постановка проблеми. Україна, як держава з часу здобуття незалежності у 1991 році постійно перебуває в стані судової реформи, а з 2014 року, після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, в активній фазі євроінтеграції з метою членства в Європейському Союзі. Судова реформа є складовою реформи системи публічного управління, адже важко переоцінити пошук найкращих способів використання ресурсів для досягнення пріоритетних цілей державної політики у сфері забезпечення справедливості для всіх учасників суспільних відносин, що є покликанням судочинства в правовій державі. З огляду на довготривалий процес судової реформи як елемента євроінтеграції, значний поступ України на цьому шляху, а також очікування нашого

суспільства і всього демократичного світу на неминучу Перемогу України у війні з російською федерацією, очевидно є актуальність проблематики завершення судової реформи в Україні на шляху до членства у ЄС. Безумовним є те, що лише держава зі справедливим судом може очікувати на дієвий захист бізнесу й іноземних інвестицій для відбудови і розвитку економіки України, поширення демократичних ліберальних ідей, еволюції свободи підприємництва, а також стримувати зазіхання зі сторони держави-агресора.

16 червня 2022 року Європейська комісія опублікувала висновок, у якому рекомендувала надати Україні статус кандидата на членство у Європейському Союзі, а 23 червня 2022 року Європейська Рада остаточно схва-

лила це рішення. Воно було прийнято своєрідним авансом, а однією з основних умов членства України в ЄС визначено завершення судової реформи [1].

На пріоритетність і важливість проблеми судової реформи в Україні вказують також останні події у сфері правосуддя, а саме: обрання на 3'їзді суддів 11–13 січня 2023 року всіх членів Вищої ради правосуддя, завершення формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів 01 червня 2023 року, активізація процесу перезавантаження Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Проблему судової реформи в Україні досліджували такі науковці, як: А. Бутирський, С. Гончаренко, М. Козюбра, О. Капліна, Д. Притика, Н. Кузнєцова, А. Ярема та багато інших учених-теоретиків та юристів-практиків.

Метою статті є розкриття особливостей судової реформи в Україні у процесі євроінтеграції та вироблення практичних рекомендацій її впровадження в умовах набуття членства в Європейському Союзі.

Вклад основного матеріалу. Реформа судової системи є невід'ємним елементом та навіть рушійним фактором покращення публічного управління в Україні, адже захист законних прав, свобод та інтересів учасників суспільних відносин є пріоритетом діяльності кожної правової держави.

Реформування правової основи функціонування судової системи України в умовах набуття членства в Європейському Союзі є базою судової реформи. Поряд з тим, ефективність практичного втілення відповідних законодавчих змін із врахуванням досліду держав-членів Європейського Союзу є дороговказом для корегування судової реформи з метою внесення подальших змін до чинного законодавства України, його осмисленого та дієвого застосування.

У світлі окресленої проблеми особливу увагу привертають праці В. Качурінер, А. Пахвеладже «Аналіз європейського досвіду та європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні», в якій розкрито досвід Польщі, Грузії в судовій реформі, створення Державного трибуналу в Польщі, який є аналогом Вищого антикорупційного суду України, існування надзвичайних судів у Конституції Польщі та Грузії під час воєнного стану [2, с. 558].

Взаємозв'язок судової влади та євроінтеграційних процесів розкрито у праці О. Ю. Дрозда та Л. В. Сороки «Публічне адміністрування, судова влада та громадський контроль» [3, с. 75].

У праці Н. А. Бондар «Правове регулювання співробітництва між Україною та Європейським союзом у сфері юстиції» поетапно відображено судову реформу в Україні в процесі євроінтеграції після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом через призму виконання Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015 та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [4, с. 35].

Проаналізувавши праці щодо судової реформи в Україні у процесі євроінтеграції можна дійти висновку, що на інтенсивність проведення реформи впливали зміна політичних еліт, акт збройної агресії проти України російською федерацією, пандемія та події навколо очільників вищих судових органів, таких як Конституційний суд України, Верховний суд і окремих судів (наприклад, – Окружний адміністративний суд міста Києва). Відтак змінювалась інтенсивність законотворення та практичної реалізації судової реформи, а відповідно й база для досліджень цієї проблематики. Незважаючи на це, науковці не припиняли роботу і на даний час сформовано значний багаж відповідних досліджень, накопичений теоретичний і практичний досвід судової реформ в умовах євроінтеграції. Це потребує подальшого наукового поступу в цій царині, узагальнення напрацьованого, аналіз існуючих реалій, які, без-

сумнівно, бурхливим потоком надають все нові і нові дані для досліджень та, зрештою, надання рекомендацій більш ефективного впровадження судової реформи, корегування її слабких елементів, створення передумов для забезпечення ефективного правосуддя в Україні як майбутній державі-члені Європейського Союзу.

Конституцією України визначено незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Нормами Конституції України, що регламентують діяльність основних державних інституцій, а саме Верховної Ради України (ст. 85), Президента України (ст. 102), Кабінету Міністрів України (ст. 116) регламентовано вжиття заходів для забезпечення членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [5].

Такі зміни до Конституції України є логічним втіленням в Основному законі держави прийнятих Україною міжнародно-правових зобов'язань, передусім в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [6].

Відповідні завдання були визначені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. У вищезгаданому документі було визначено, що реформа проводитиметься у два етапи: перший етап – невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні. Другим етапом мають стати системні зміни у законодавстві – від прийняття нової Конституції України (конституційних змін) до ухвалення законів, що стосуються судоустрою, судочинства та інших суміжних правових інститутів [7].

Вивчаючи питання судової реформи вважаємо, що однією з проблем її завершення є довіра населення України до судової гілки влади. Так, у серпні–жовтні 2018 року Програма USAID «Нове правосуддя» здійснила чергове коло національних опитувань населення України та правників, які є учасниками судових проваджень, але не працюють в судовій системі. За даними результатів опитування рівень довіри суспільства до судової влади продемонстрував помітне зростання за останні роки – 16% респондентів загальнонаціонального опитування населення визнали, що довіряють повністю чи скоріше довіряють судовій владі, це втричі більше у порівнянні з критично низькими 5% у 2015 році. 21% респондентів висловили позицію нейтрального сприйняття судової влади, вибираючи варіант відповіді «і довіряю, і не довіряю», а 59% респондентів визнали, що скоріше не довіряють чи зовсім не довіряють судовій владі. Рівень довіри правників до судової влади виріс з 38% в 2017 році до 41% в 2018 році. Тим часом 47% правників виявили довіру окремим судам, де вони здійснюють представництво сторін [8]. Таким чином, найбільшою проблемою, яка зумовлює проведення судової реформи – це недовіра суспільства до судової влади.

На наш погляд, вказану проблему необхідно вирішувати багатьма способами, які мають складати один комплекс дій з боку держави і не тільки. Такими способами можуть бути і прийняття нового законодавства, і ширша участь громадськості у доборі суддів, підвищення рівня відкритості суду для пересічного громадянина, ефективне управління інформаційними потоками щодо діяльності судів та органів суддівського врядування, вивчення суспільної думки тощо.

Усі вказані шляхи вирішення проблеми довіри до суду в тій чи іншій мірі знайшли відображення у сучасній судовій реформі. Однак серед них законодавець виокремив дії з оновлення законодавства, починаючи від Конституції України та закінчуючи профільними законами.

12 січня 2023 року стала повноважною Вища рада правосуддя, відтак 01 червня 2023 року призначила 16 членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, що розблокує роботу ВККСУ, яка є одним з ключових органів

у формуванні суддівського корпусу і впровадженні судової реформи. Дані органи покликані практично реалізувати всі нормативно-правові акти у сфері судової реформи задля продовження процесу євроінтеграції, хоча багато законодавчих змін ще мають бути прийняті.

На шляху до членства у ЄС нашою державою за останні роки було зроблено достатньо багато кроків, однак з огляду на останні події у галузі судової влади за необхідне вважаємо подальші дії щодо перезавантаження роботи як Конституційного Суду України, так і Верховного Суду.

Президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн вказує, що Україна справді заслуговує на європейське майбутнє, однак країні потрібно буде виконати низку важливих реформ. Так, Єврокомісія наголосила на важливості, по-перше, ухвалення та імплементації законодавства щодо процедури добору суддів Конституційного Суду України, включно з процесом попереднього відбору на основі оцінки їх доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії; по-друге, завершення перевірки доброчесності кандидатів у члени Вищої ради правосуддя (ВРП) Етичною радою та завершення відбору кандидатів для створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [9].

Наразі Україна перебуває на фінішній прямій євроінтеграції, маючи статус кандидата в члени Європейського Союзу, однак не варто забувати, що багато інших держав, зокрема, Туреччина мають такий статус досить давно, однак досі не є членом Європейського Союзу.

Події навколо колишнього голови Верховного Суду України В. Князева яскраво продемонстрували не лише українському суспільству, але й світовому співтовариству те, що навіть «найкращі» судові реформи не спроможні унеможливити корупцію в судах без невідворотності покарання за вчинені корупційні діяння.

З метою викорінення корупції у вищій судовій інстанції планується перевірка суддів Верховного Суду Вищою радою правосуддя. Відповідна процедура передбачена законопроектом № 9454 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження додаткових процедур для зміцнення довіри суспільства до судової влади». Він зареєстрований 03 липня 2023 року та передбачає, що «з метою утвердження суспільної поваги до звання судді Верховного Суду та підтримки авторитету правосуддя, укріплення суспільної довіри до Верховного Суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та неупередженості суддів Верховного Суду Вищій раді правосуддя невідкладно, але не пізніше 14 днів з дня набрання чинності Законом «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження додаткових процедур для зміцнення довіри суспільства до судової влади», розпочати проведення моніторингу роботи Верховного Суду відповідно до ст. 59-1 цього Закону». Відтак до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» цим законопроектом планується внесення ст. 59-1 «Моніторинг роботи суду», за яким у випадках, встановлених цим Законом, Вища рада правосуддя має право проводити моніторинг роботи суду. Порядок проведення моніторингу роботи суду встановлює Вища рада правосуддя. Саме цей орган державної влади може прийняти рішення про проведення моніторингу роботи суду в разі вручення повідомлення про підозру у вчиненні корупційного кримінального правопорушення одному із суддів відповідного суду та прийняття Вищою радою правосуддя рішення про надання згоди на затримання, утримання під вартою чи арешт такого судді або про його тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя у зв'язку з притягнення до кримінальної відповідальності [10].

На наш погляд, прийняття вищевказаного Закону, а також дієвість його застосування може забезпечити сут-

тєве очищення Верховного Суду, адже навіть заплановане застосування психофізичного опитування судді із застосування поліграфа, передбаченого ст. 62-1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» саме по собі може призвести до звільнення за власним бажання тих суддів, які відмовляться проходити поліграф. Таку практику у майбутньому можна застосувати і для добору суддів у спеціалізовані, апеляційні та місцеві суди, що дозволить у доволі стислі строки очистити судову владу від корупціонерів. Разом з тим, з метою уникнення паралічу судової влади, важливим вбачається здійснення активного добору і призначення на посади нових суддів, тип паче, для цього наявні достатні передумови, зокрема, формування ВККС, наявність значної кількості кандидатів на посаду судді, які перебувають у резерві, можливість активізації процесу відбору нових кандидатів на посаду судді.

У світлі окресленої проблеми актуальним вбачається використання досвіду подібних реформ у тих державах, що перебувають на шляху євроінтеграції, так і у тих державах, які є членами Європейського Союзу.

За доцільне вважаємо проаналізувати досвід таких держав, як Молдова та Польща. У Республіці Молдова судовою реформа розпочалась у 2009 році, але не принесла очікуваних результатів. Відтак у 2016 році розпочалась нова судовою реформа, що передбачала докорінну зміну всієї судової системи, зокрема, шляхом ліквідації існуючих судів і створення нових.

Голова Вищої ради магістратури Республіки Молдова В. Міку та суддя господарського суду Чернівецької області А. Бутирський у праці «Судова реформа: досвід республіки Молдова» розглянули досвід Республіки Молдова у реформуванні судової системи і дійшли висновку, що Україні слід врахувати комплексний характер судової реформи, визначити часові межі припинення роботи ліквідованих судів і початку роботи новостворених судів, переходу персоналу судів, чіткості територіальної підсудності справ [11, с. 54].

Практика судових реформ в окремих державах Європейського Союзу демонструє, що вони не позбавлені істотних проблем, які виникають у разі посягання держави на незалежність судової гілки влади. Так, Суд Європейського Союзу у Люксембурзі зобов'язав Польщу виплачувати Єврокомісії по одному мільйону євро штрафу щодня, доки Варшава не виконає вимоги Євросоюзу щодо судової реформи. Про це йдеться у пресрелізі (press release), опублікованому на офіційному вебсайті Суду 27 жовтня 2021 року. Суд Європейського Союзу вимагає від Варшави виконати його рішення від 14 липня 2021 року, у якому судді зобов'язали Польщу негайно призупинити повноваження дисциплінарної палати Верховного суду цієї країни, оскільки вона загрожує незалежності судової системи. Як зазначено в новому рішенні Суду ЄС, виконання попередньої постанови необхідне для того, «аби уникнути серйозної і непоправної шкоди правовому порядку у Європейському Союзі й цінностям, на яких засновано ЄС, зокрема верховенству права» [12].

Прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький разом з представниками правлячої партії «Право і справедливість» на рішення Суду ЄС дотепер не відреагували. Заступник міністра юстиції Польщі Себастьян Калета у своєму Twitter назвав постанову суду «узурпацією і шантажем». Суперечка загострилася після того, як 7 жовтня 2021 року Конституційний трибунал Польщі постановив, що національне законодавство має більшу вагу, ніж законодавство ЄС. У суді зазначили, що окремі положення договорів Євросоюзу суперечать Конституції Польщі. Після цього всією країною прокотилися протести, а Єврокомісія пообіцяла відреагувати на це рішення судовим позовом або блокуванням коштів для Польщі. Зрештою, у травні 2022 року Сейм Польщі прийняв у другому читанні зміни про закон про Верховний суд, який викликав конфлікт із ЄС і ска-

сував скандальні зміни про створення Дисциплінарної палати Верховного суду Польщі [13].

Отже, Україні слід врахувати досвід судової реформи на шляху євроінтеграції інших держав і усвідомити, що членство в Європейському Союзі – це не лише благо, але й відповідальність, зокрема, за посягання на правосуддя.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо зробити такі висновки.

1. Реформування правової основи функціонування судової системи України в умовах набуття членства в Європейському Союзі є базою судової реформи. Поряд з тим, ефективність практичного втілення відповідних законодавчих змін із врахуванням досвіду держав-членів Європейського Союзу є дороговказом для корегування судової реформи з метою внесення подальших змін до чинного законодавства України, його осмисленого та дієвого застосування.

2. На інтенсивність проведення реформи впливають зміна політичних еліт, акт збройної агресії російської федерації проти України, пандемія, а також події, пов'язані з корупційними діями, навколо очільників вищих судових органів.

3. Однією з проблем завершення судової реформи є низький рівень довіри суспільства в Україні до судової гілки влади. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки передбачала, по-перше, невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні; по-друге, проведення системних законодавчих змін – від прийняття нової Конституції України (конституційних змін) до ухвалення законів, що стосуються судоустрою, судочинства та інших суміжних правових інститутів.

4. Досвід зарубіжних країн показує, що способами проведення судової реформи мають бути: прийняття нового законодавства, широка участь громадськості у доборі суддів, ефективно управління інформаційними потоками щодо діяльності судів та органів суддівського врядування, вивчення суспільної думки тощо. Разом із цим практика судових реформ в окремих державах Європейського Союзу демонструє, що вони не позбавлені істотних проблем, які виникають у разі посягання держави на незалежність судової гілки влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата в ЄС. *Радіо Свобода*. 17 червня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrokomisija-chlenstvo-rekomendatsiya/31902586.html> (дата звернення: 09.10.2023).
2. Качурінер В. Л., Пахлевандзе А. Аналіз європейського досвіду та європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 558–561. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/137.pdf (дата звернення: 09.10.2023).
3. Дрозд О. Ю., Сорока Л.В. Публічне адміністрування, судова влада та громадянський контроль. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 75–77. URL: http://www.lsey.org.ua/2_2023/15.pdf (дата звернення: 09.10.2023).
4. Бондар Н.А. Правове регулювання співробітництва між Україною та Європейським Союзом у сфері юстиції: дисер. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. 214 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 30. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18-22. Ст. 147. (Із змінами).
6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40, ст. 2021.
7. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. 12 січ. (№ 5/2015). С. 5.
8. Результати всеукраїнських опитувань щодо судової системи, судової реформи та сприйняття корупції за 2018 рік. Рада суддів України: офіційний сайт. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/documents/20> (дата звернення: 13.10.2023).
9. Президентка Єврокомісії запропонувала надати Україні і Молдові членство в ЄС. *Суспільне. Новини*. 13 вересня 2023 р. URL: <https://suspiilne.media/571485-prezidentka-ek-zaproponovala-nadati-ukraini-i-moldovi-clenstvo-v-es-bloomberg/> (дата звернення: 13.10.2023).
10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження додаткових процедур для зміцнення довіри суспільства до судової влади від 03.07.2023 № 9454. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42188> (дата звернення: 13.10.2023).
11. Міку В., Бутирський А. Судова реформа: досвід республіки Молдова. *Право України*. 2018. № 7. С. 47–57.
12. Court of Justice of the European Union. PRESS RELEASE No 192/21 Luxembourg, 27 October 2021. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2021-10/cp210192en.pdf> (дата звернення: 15.10.2023).
13. Суд ЄС оштрафував Польщу через судову реформу *Deutsche Welle*. 27 жовтня 2021р. URL: <https://www.dw.com/uk/sud-yes-zoboviazav-polshchu-platyty-milion-yevro-shchodnia-cherez-sudovu-reformu/a-59640275> (дата звернення: 15.10.2023).